

*Плеханова Т.Є.,**аспірант кафедри економіки, управління підприємствами та логістики,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця*

ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ РИЗИКУ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПІДПРИЄМСТВА, ЩО РЕАЛІЗУЄ ІННОВАЦІЙНІ ПРОЕКТИ

Анотація. У статті проаналізовано поняття «ризик» у науковій літературі, запропоновано власне його визначення. Проаналізовано підходи до класифікації факторів зовнішнього середовища. Розроблено схему впливу зовнішніх факторів прямої та непрямої дії, які несуть ризик, на підприємство. Розглянуто кожний фактор ризику та його можливі чинники під час реалізації інноваційного проекту підприємством.

Ключові слова: ризик, зовнішнє середовище, фактори прямої дії, фактори непрямої дії, фактори ризику зовнішнього середовища.

Постановка проблеми. Інноваційна діяльність у сучасних динамічних умовах ринку є одним із найважливіших факторів, що дають змогу підприємству підвищувати рівень конкурентоспроможності продукції, неухильно розвиватися та функціонувати на ринку. Обмеженість ресурсів, загострення конкуренції призводять до зростання невизначеності умов господарювання. Зростання ж невизначеності призводить до зростання ризиків підприємств.

Для підприємств, що реалізують інноваційні проекти, питання оцінки та управління ризиками набуває особливого значення, оскільки для підвищення ефективності реалізації проектів підприємства повинні врахувати всі фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, що можуть мати негативний вплив на проект на будь-якому етапі його життєвого циклу.

Без урахування ключових тенденцій, постійної діагностики зовнішнього середовища та виявлення проблем та обмежень інноваційного проекту неможливо оцінити ризики реалізації проекту повною мірою. Актуальність окресленої проблеми та її практичне значення вплинули на вибір теми наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про важливість та актуальність дослідження окресленої проблематики свідчить велика кількість публікацій та наукових праць. Чимало вітчизняних та зарубіжних науковців приділяло увагу питанню структуризації факторів зовнішнього й внутрішнього середовища та їх впливу на ефективність функціонування підприємства. Серед них: О.М. Азарян, Дж. Блайт, О.А. Виноградов, О.С. Віханський, С.С. Гаркавенко, І.В. Гончар, П.В. Журавльов, Й.С. Завадський, І.В. Кононова, Ф. Котлер, В.Г. Лопатовський, М. Мескон, О.А. Осовський, Е.М. Портер, В. Руделіус, З.П. Румянцева, В.Д. Шапіро, Д.Б. Чупрова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, в яких започатковано розгляд змісту зовнішнього середовища функціонування підприємств, аналіз економічної літератури показав, що нині немає цілісного викладення теоретико-методологічного матеріалу щодо взаємозв'язку між факторами зовнішнього середовища підприємства та їх впливом на ризики реалізації інноваційних проектів на кожному етапі їх життєвого циклу.

В умовах посилення нестабільності зовнішнього середовища для реалізації моделі інноваційного розвитку та підвищення ефективності реалізації інноваційних проектів на підприємстві постає додаткова потреба в аналізі факторів ризику зовнішнього середовища підприємства задля врахування особливостей впливу цих зовнішніх викликів під час формування політики стратегічного інноваційного розвитку та реалізації кожного інноваційного проекту підприємства.

Мета статті полягає в розробленні шляхом аналізу, використання й розвитку наявних досліджень схеми впливу факторів ризику зовнішнього середовища підприємства прямої та непрямої дії для виявлення їх впливу на реалізацію інноваційного проекту на кожному етапі його життєвого циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі по-різному тлумачиться поняття ризику (табл. 1). Це пояснюється багатоаспектністю цього явища, а також практично повним його ігноруванням у чинному законодавстві, а у деяких випадках обмеженим застосуванням у реальній економічній практиці та управлінській діяльності підприємства.

Таким чином, відповідно до наведеної таблиці, можна зробити висновок, що немає єдиного визначення поняття «ризик». Узагальнивши зміст різних трактувань цього поняття, автором пропонується таке визначення: ризик – це ймовірність виникнення збитків або отримання прибутку, які можуть виникнути у разі випадкових змін умов економічної діяльності та несприятливих обставин у результаті здійснення підприємством певної виробничої і фінансової діяльності.

Під час розроблення інноваційного проекту підприємство повинно приділити особливу увагу факторам зовнішнього середовища, оскільки саме підприємство здебільшого не має прямого впливу на них. Однак урахування всіх можливих факторів ризику зовнішнього середовища дасть змогу застосувати ефективні методи управління ризиками і суттєво знизити можливі втрати.

На сучасному етапі розвитку управлінської думки можна виділити декілька моделей зовнішнього середовища, в яких наводиться від 7 до 12, а в деяких – до 20 груп факторів [15]. У табл. 2 наведено деякі підходи до класифікації факторів зовнішнього середовища, що можуть впливати на ризики інноваційної діяльності підприємства.

На діяльність підприємства впливає велика кількість факторів зовнішнього середовища, на які необхідно реагувати. Слід зазначити, що жоден із факторів зовнішнього середовища підприємства не можна розглядати ізольовано один від одного, оскільки їх взаємозалежність постійно зростає. Для зовнішнього середовища характерним є непередбачувані та несподівані зміни, що, своєю чергою, впливає на зростання невизначеності умов господарювання підприємств. На рис. 1 представлено схему впливу зовнішніх факторів прямої та непрямої дії, які несуть ризик, на підприємство.

Аналіз поняття «ризик» у науковій літературі

Автор	Визначення
1	2
І.Т. Балабанов [1]	Можлива небезпека втрат, що випливає зі специфіки тих чи інших явищ та видів діяльності суб'єкта
В. Балюк, А. Яцура [2]	Вірогідність можливих збитків або втрат унаслідок небажаних подій
В.В. Вітлінський Г.І. Великоіваненко [3]	Ситуація, коли мають місце невизначеність, конфлікт, наявна багатоваріантність і коли одночасно не всі альтернативні варіанти однаковою мірою сприятливі. Автори зазначають, що ризик присутній і є складовим елементом будь-якої управлінської діяльності (менеджменту)
В. Вяткін [4]	Невизначеність наслідків прийнятих рішень і дій, можливість збитку проти планів суб'єкта
Є.О. Матрос [5]	Категорія, що відображає ступінь можливих відхилень від цілей унаслідок впливу несприятливих зовнішніх або внутрішніх факторів, які в разі реалізації призводять до втрат або зменшення ринкової вартості капіталу банку
Дж. Фридман, Н.М. Ордуэй [6]	Імовірність того, що отриманий надалі прибуток та інші вигоди від реалізації проекту будуть відрізнятись від планованих.
П.Г. Грабовий, С.М. Петрова [7]	Імовірність (загроза) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків чи появи додаткових прибутків у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності
Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозівський, Є.Б. Стародубцева [8, с. 358]	Небезпека виникнення непередбачених утрат очікуваного прибутку, доходу або майна, грошових коштів у зв'язку з випадковою зміною умов економічної діяльності, несприятливими обставинами
Л.І. Донець [9]	Діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якого є можливість якісно і кількісно оцінити ймовірність досягнення передбаченого результату, невдачі, відхилення від мети
С.М. Ілляшенко [10]	Ризик у загальному випадку слід розглядати як можливість або загрозу відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних
О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник [11]	Імовірність виникнення втрат, недоотримання прибутків, небажаного розвитку середовища функціонування, відхилення від установлених цілей
В.В. Лук'янова, Т.В. Головач [12]	Об'єктивно-суб'єктивна категорія, пов'язана з подоланням невизначеності, випадковості, конфліктності в ситуації неминучого вибору, що відображає ступінь досягнення суб'єктом очікуваного результату
І.І. Сахарцева, О.В. Шляга [13]	Об'єктивна реальність, яку необхідно враховувати під час планування діяльності в майбутньому
А.В. Шегда, М.В. Голованенко [14]	Ризик в економічному розумінні передбачає втрати (збитки), ймовірність яких пов'язана з наявністю невизначеності (браку або недостовірністю інформації), а також зиск і прибуток, отримати які можливо лише завдяки діям, пов'язаним із ризиком

Джерело: розроблено автором на основі [1–14]

Таблиця 2

Підходи до класифікації факторів зовнішнього середовища

Автор	Особливості класифікації
М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі [16]	– фактори прямого впливу (постачальники, закони й установи державного регулювання, споживачі, конкуренти, профспілки); – фактори непрямого впливу (стан економіки, міжнародні події, характер і зміни політичної ситуації, соціокультурні фактори, науково-технічний прогрес)
Р.А. Фатхутдінов [17]	– фактори макросередовища; – фактори інфраструктури регіону (ринкова інфраструктура – банки, страхові та інші фінансові установи, навколишнє природне середовище, розвиток промисловості і будівництва, охорони здоров'я, науки та освіти, культури, торгівлі, громадського харчування, транспорту і зв'язку, житлово-комунального господарства, побутового обслуговування і приміського сільського господарства); – фактори мікросередовища
А.В. Бусигін [18]	– фактори прямого впливу (до загальноприйнятих додає імідж підприємства, рівень компетентності, джерела силового тиску); – фактори непрямого впливу (до загальноприйнятих додає рівень психологічного сприйняття дійсності)
Ф. Котлер [19; 20]	– мікросередовище (постачальники, посередники, клієнти, конкуренти, контактні аудиторії); – макросередовище (фактори демографічного, економічного, природного, технічного, політичного та культурного характеру)

Джерело: розроблено автором на основі [16–20]

Кожний із розглянутих факторів може впливати як позитивно, так і негативно на діяльність підприємства, що зумовлює необхідність їх детального аналізу для подальшого оцінювання ризиків інноваційного проекту на кожному етапі його життєвого циклу.

Розглянемо докладніше кожний фактор ризику та його можливі чинники під час реалізації інноваційного проекту підприємством.

Фактори непрямого впливу у рамках аспекту ризиків складніше оцінювати, оскільки керівництво підприємства не володіє достатньою інформацією (курс валют, законодавчо встановлена мінімальна заробітна плата), а також не має засобів впливу на макросередовище підприємства.

Вивчення ризиків економічних факторів макросередовища дає змогу зрозуміти, як формуються та розподіляються ресурси. До основних чинників економічного середовища, що несуть ризики для підприємства, які реалізують інноваційні проекти, належать: рівень та темпи інфляції (для оцінки ефективності грошових потоків), коливання курсу національної валюти відносно валют інших країн (якщо підприємство співпрацює з іноземними підприємствами в рамках реалізації інноваційного проекту), оподаткування (можливість отримання певних податкових пільг під час упровадження інновацій), умови одержання кредиту і процентна банківська ставка (у разі залучення коштів для фінансування проекту), рівень динаміки цін, розподіл прибутків і попит покупців, платоспроможність контрагентів.

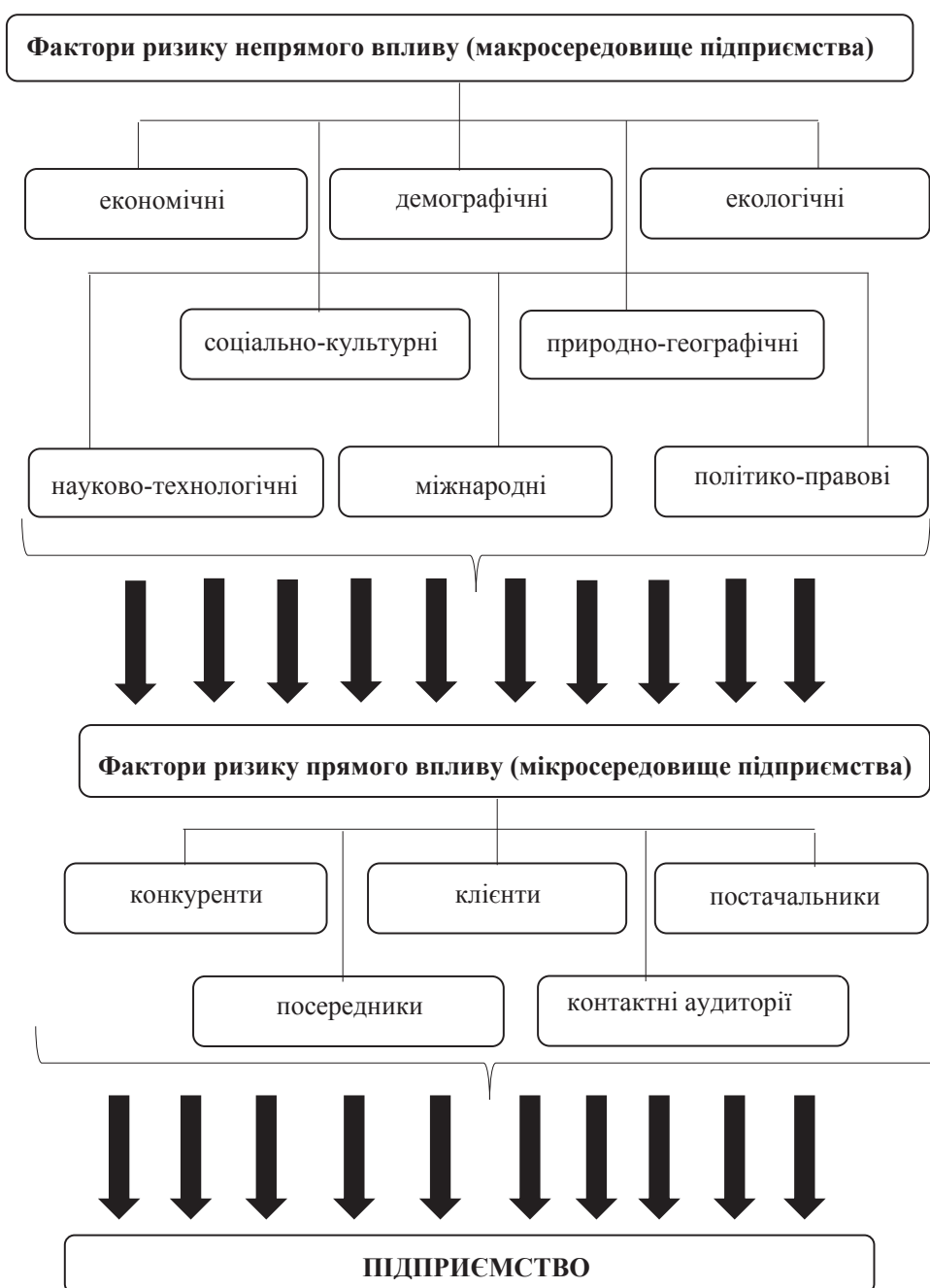


Рис. 1. Схема впливу зовнішніх факторів прямої та непрямої дії, які несуть ризик, на підприємство

Джерело: розроблено автором

Соціально-культурні і демографічні фактори формуються у рамках конкретного суспільства і відображають особливості поглядів та норм поведінки, що впливає на прийняття ними рішень. На це слід звертати особливу увагу, якщо підприємство планує реалізовувати інноваційні проекти на територіях, моральні норми, традиції та особливості поведінки яких суттєво відрізняються.

Також під час розроблення та впровадження інноваційного проекту доцільно враховувати екологічні фактори, наприклад зміну обсягів викидів у середовище забруднюючих та отруйних речовин після впровадження інноваційного проекту порівняно з попереднім значенням, рівень впливу на середовище, надійність і соціально-екологічну безпеку виробничих систем.

У період трансформації економічних відносин особливу увагу необхідно приділити політико-правовим факторам, оскільки в умовах соціально-економічної та політичної нестабільності досить часто вносяться зміни до законів та нормативних актів. Постійні зміни умов господарювання сприяють відтоку іноземних інвестицій із різних галузей, а також скороченню кількості підприємств, що реалізують інноваційні проекти.

Науково-технологічні фактори також несуть суттєвий ризик у зв'язку з нерівномірним перебігом науково-технічного прогресу. Підприємству доцільно вивчати міжнародний ринок, щоб дізнатися, чи були реалізовані аналогічні проекти чи розроблена аналогічна продукція, а також що більш економічно вигідно: розробляти самостійно чи купити.

На природно-географічні фактори також слід звернути увагу та враховувати їх під час планування та реалізації інноваційного проекту.

Мікросередовище підприємства – це середовище, до складу якого входять усі суб'єкти ринкових відносин (клієнти, конкуренти, постачальники, посередники і контактні аудиторії), які впливають на діяльність підприємства.

Під час планування проекту передусім необхідно оцінити мікросередовище підприємства та ризики, що можуть виникнути в процесі реалізації проекту. Вкладання коштів у наукові дослідження може надати конкурентні переваги підприємству, що реалізує інноваційний проект. Проте необхідно піклуватися про інформаційну безпеку та розробляти заходи для захисту від промислового шпигунства (від конкурентів). Також необхідно оцінити готовність клієнтів до розроблених інновацій та їх бажання і можливість споживати запропоновану продукцію чи послугу. Під час співпраці з постачальниками доцільно не орієнтуватися на одну фірму-постачальника, а спланувати декілька можливих варіантів на випадок, якщо постачальник не зможе поставити необхідну продукцію, послуги, комплектуючі у потрібний час у потрібному обсязі. Контактна аудиторія може сприяти покращенню іміджу та впізнанню компанії різними контрагентами ринку, що може сприяти розробленню спільних проектів з іншими підприємствами, а також знаходження джерел фінансування проектів. Посередників також слід ретельно обирати, оскільки саме через їх роботу буде формуватися позитивне/негативне враження щодо продукції чи послуг.

Висновки. Аналіз останніх досліджень показав, що нині немає однозначного розуміння сутності ризику. Це пояснюється багатоаспектністю цього явища та недостатньою увагою, що приділяється йому в реальній економічній практиці й управлінській діяльності протягом тривалого періоду. На основі проведеного аналізу поняття «ризик» автором запропоновано власне визначення розглянутого поняття: ризик – це ймовірність виникнення збитків або отримання прибутку, які

можуть виникнути у разі випадкових змін умов економічної діяльності та несприятливих обставин у результаті здійснення підприємством певної виробничої і фінансової діяльності.

Автором проаналізовано підходи до класифікації факторів зовнішнього середовища, на основі яких розроблено схему впливу зовнішніх факторів прямої та непрямої дії, які несуть ризик, на підприємство. Також розглянуто кожний фактор ризику та його можливі чинники під час реалізації інноваційного проекту підприємством.

Можна зробити висновок, що для успішної реалізації інноваційного проекту підприємству необхідно врахувати всі фактори ризику зовнішнього середовища як прямої, так і непрямої дії. Слід зазначити, що фактори не обов'язково матимуть негативний вплив, вони також можуть бути можливістю для успішної реалізації інноваційного проекту та підвищення конкурентоспроможності підприємства.

У подальших дослідженнях планується розглянути вплив чинників зовнішнього (прямої і непрямої дії) та внутрішнього середовища підприємства на кожному етапі життєвого циклу проекту для оцінювання ризиків інноваційної діяльності у стратегічному плануванні розвитку підприємства.

Література:

1. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент / И.Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 205 с.
2. Балюк В. Довгострокове кредитування інвестиційних проектів / В. Балюк, А. Яцура // Банківська справа. – 2005. – № 1. – С. 54–66.
3. Вітлінський В.В. Ризикологія в економіці та підприємстві : [монографія] / В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
4. Вяткін В. Визначення ризиків банківської діяльності / В. Вяткін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://grebennikov.ru>.
5. Матрос Є.О. Інформаційна підтримка визначення міри банківських ризиків / Є.О. Матрос // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 8. – С. 103–107.
6. Фридман Дж., Ордуэй Н.М. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости / Дж. Фридман, Н.М. Ордуэй ; пер. с англ. – М. : Дело Лтд., 1995. – 480 с.
7. Риски в современном бизнесе / П.Г. Грабовый, С.Н. Петрова, С.Н. Полтавцев [и др.]. – М.: Аланс, 1994. – 200 с.
8. Райзберг А. Современный экономический словарь / А. Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 2006.
9. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : [навч. посіб.] / Л.І. Донець. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 312 с.
10. Ілляшенко С.М. Економічний ризик : [навч. посіб.] / С.М. Ілляшенко ; 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.
11. Кузьмін О.Є. Управління ризиками в інноваційній діяльності : [навч.- метод. посіб.] / О.Є. Кузьмін, Н.Ю. Подольчак, Н.І. Подольчак. – Львів : Львівська політехніка, 2009. – 176 с.
12. Лук'янова В.В. Економічний ризик : [навч. посіб.] / В.В. Лук'янова, Т.В. Головач. – К. : Академвидав, 2007. – 462 с.
13. Сахарцева І.І. Ризики економічної діагностики підприємства : [навч. посіб.] / І.І. Сахарцеві, О.В. Шляга. – К. : Кондор, 2008. – 380 с.
14. Шегда А.В. Ризики в підприємстві: оцінювання та управління : [навч. посіб.] / А.В. Шегда, М.В. Голованенко ; за ред. А.В. Шегди. – К. : Знання, 2008. – 271 с.
15. Баранник О.А. Моделирование зовнішнього середовища підприємств швейної промисловості / О.А. Баранник, Т.Я. Чорний // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2010. – Вип. 3. – С. 55–62.
16. Мескон М. Х. Основи менеджменту / М.Х. Мескон ; за ред. М. Альберт, Ф. Хедоурі ; пер. з англ. – М. : Дело, 2005. – 720 с.
17. Фатхутдінов Р.А. Стратегічний менеджмент : [підручник] / Р.А. Фатхутдінов. – М. : Дело, 2001. – 448 с.
18. Бусигін А.В. Підприємництво : [підручник для ВНЗ] / А.В. Бусигін. – М. : Дело, 1999. – 639 с.

19. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер ; пер. с англ. – СПб. : Питер Ком, 2009. – 816 с.
20. Котлер Ф. Основы маркетингу / Ф. Котлер ; пер. с англ. – М. : Диалектика-Вильямс, 2008. – 1200 с.

Плеханова Т.Е. Определение факторов риска внешней среды предприятия, которое реализует инновационные проекты

Аннотация. В статье проанализированы понятия «риск» в научной литературе, предложено его собственное определение. Проанализированы подходы к классификации факторов внешней среды. Разработана схема влияния внешних факторов прямого и косвенного воздействия, которые несут риск, на предприятие. Рассмотрен каждый фактор риска и его возможные причины при реализации инновационного проекта предприятием.

Ключевые слова: риск, внешняя среда, факторы прямого действия, факторы непрямого действия, факторы риска внешней среды.

Pliekhanova T.Ye. Determining the risk factors of the external environment of the enterprise that implements innovative projects

Summary. In the article, a concept of “risk” in the scientific literature is analysed, the author’s definition of the concept of “risk” is proposed. Approaches to the classification of environmental factors are analysed. The scheme of the influence of external factors of direct and indirect influence, which carry a risk on the enterprise, is designed. Each risk factor and its possible reasons for the implementation of the innovative project by the enterprise are considered.

Keywords: risk, external environment, factors of direct action, factors of indirect action, risk factors of the external environment.